

Jordi BRUGUERA

LA POSSIBLE FILIACIÓ DIALECTAL
DEL *LLIBRE DELS FETS* DE JAUME I*

En ocasió d'una edició modernitzada del *Llibre dels fets* de Jaume I (FERRANDO-ESCARTÍ, 1995), els seus autors es declararen fermament convençuts del caràcter occidental de la llengua dels còdexs del llibre, incloent-hi el manuscrit bàsic de Poblet. Assumien alguns breus arguments esparsos de Joan Coromines a favor d'aquesta opinió i hi afegien alguns altres exemples lèxics per a corroborar-la. Val a dir que no feien cap esment del que jo ja n'havia dit çà i lla en treballs anteriors sobre Jaume I i en la introducció a la meva edició crítica del *Llibre dels fets*, on ja citava les al·lusions de Coromines.

Poc temps després em feia ressò de les seves opinions en un article publicat primer el 1996 a la «Miscel·lània Germà Colón» i reproduït a BRUGUERA, 1999, 147-157, juntament amb un nou estudi sobre les variants textuais (p. 159-179). Més recentment, el professor Antoni Ferrando (2001), en un extens i minucios article, publicat en aquestes pàgines, reprèn el tema de la filiació dialectal del *Llibre* de Jaume I, resseguint ben explícitament —ara sí— el que jo n'he pogut escriure fins ara.

Agraïxo cordialment l'interès que el professor Ferrando ha manifestat, fins i tot amb expressions de deferent consideració i simpatia, per la meva opinió i els meus arguments sobre aquesta qüestió, tot i no compartir-los. Fins aquí, i per aquest sol fet, no caldria potser remoure el tema i exposar-nos a convertir aquest desacord en una polèmica bizantina i enutjosa. Però en alguns moments de la seva contraargumentació fa afirmacions sobre certs punts en què sembla passar per alt el que n'he exposat, em fa dir a vegades alguna cosa que no he dit, almenys no prou exactament, i incorre també en alguna certa contradicció en les seves asseveracions. Per això l'amic Ferrando —i el lector pacient— em permetran que ressegueixi per ordre el seu article —a costa a vegades d'alguna reiteració que ell mateix fa— i que em deturi a comentar tot allò que no puc admetre.

Abans de tot, però, voldria intentar de centrar i esquematitzar el problema que ens ocupa. Que jo sàpiga o recordi, la qüestió de la filiació o subagrupació dialectal de la *Crònica* de Jaume I no fou esmentada ni abordada directament pels primers tractadistes. Joan Coromines, com deia abans, hi féu algunes al·lu-

* En aquestes pàgines les referències que es limiten a assenyalar una pàgina (amb o sense indicació d'una secció de la mateixa), remetent a Antoni FERRANDO (2001), i les que segueixen algun mot del *Llibre dels fets* a secció i línia de l'edició crítica de Jordi BRUGUERA (1991); ambdós títols es troben en les Referències bibliogràfiques finals.

sions en tres indrets del seu *DECat*, cenyint-se a l'àmbit lexical. En la meua introducció a l'edició crítica de la *Crònica* (BRUGUERA, 1991, I, 126, § 138; 133, § 145 e) recollia les observacions de Coromines i n'aventurava alguna presa de posició. Després seguiren les esmentades opinions de FERRANDO-ÈSCARTÍ (1995, 17-18), la publicació dels meus treballs (1999) i finalment el recent article de FERRANDO (2001).

Tenint present que en el problema d'aquesta possible subagrupació dialectal del *Llibre* de Jaume I entren en joc diversos còdexs o almenys dos grups de manuscrits i la participació en l'elaboració d'alguns d'ells de copistes identificats, en síntesi convé de tenir ben en compte i esbrinar:

- a) els possibles dialectalismes d'un còdex o un altre, si és que ho són;
- b) si es poden atribuir ja a cap manuscrit anterior;
- c) l'influx de la parla del copista.

Val a dir que, amb uns altres mots o enfocaments Ferrando també té en compte aquestes consideracions precedents (p. 526-527).

I ara passo a fer una lectura atenta i comentada de l'article d'Antoni Ferrando, seguint l'ordre de les successives pàgines.

1. *Pàg. 512, §2.* Jo no dic enlloc, 'en altres paraules', que «el caràcter oriental de determinats trets del *Llibre dels fets* no serien atribuïbles al copista de Poblet, sinó a l'obra original». Simplement parlo del ms. H de Poblet sense aventurar si les seves característiques podien ser degudes al text original o a la parla del copista. Referent a aquest darrer, en alguns indrets només opino sobre el possible respecte conservador que hagués pogut tenir pel text que copiava (BRUGUERA, 1991, 45, & 48 dd; 133, § 145 b, d; BRUGUERA, 1999, 146, 154).

2. *Pàg. 512, final.* El caràcter 'oficial' del text de l'Arxiu Reial barceloní (ms. C) i del de l'Arxiu del Mestre Racional de la ciutat de València (ms. D) no són «unes raons sòlides per fer també molt idònia la tria de C com a manuscrit base per a una edició crítica del *Llibre dels fets*», com afirma Ferrando. No crec que la simple 'oficialitat' d'un text sigui raó suficient per a preferenciar-lo, si no hi ha raons filològiques i lingüístiques que l'avalin especialment, com penso d'haver pogut subratllar comparant els mss. C i D amb H.

3. *Pàg. 513, § 1-2.* Que el ms. C presenti «trets gràfics i un bon nombre de tries lèxiques i variants formals, pròpies o predominants en el català occidental del segle XIV» no crec que permetin de «considerar-lo més fidel en aquests aspectes a la llengua del rei.» Per què? Ja vaig donar-hi les meves raons (BRUGUERA, 1999, 149-150), que no fan prou pes a Ferrando: es tracta d'uns pocs occidentalismes de C que també apareixen a H. Aquests pocs trets lèxics occidentals propis de C l'han de fer més fiable per més pròxim a la parla del rei, presumptament occidental del tot pel seu temps d'infantesa passada a Montsó i a terres de ponent?

A part de la poca seguretat que tenim que el possible influx lingüístic occidental en la parla de Jaume I, rebut de jovenet, persistís fins al moment de la redacció (o més bé dictat!) del seu llibre, això s'hi podria detectar amb

versemblança, si el mateix rei l'hagués escrit directament. Però els dos mss. en qüestió són obra de copistes de procedències diferents i d'èpoques molt més tardanes.

Ferrando diu que en la introducció a la seva edició de la *Crònica* (FERRANDO-ESCARTÍ, 1995, 17) «remarcàvem la contradicció entre la caracterització fonèticament oriental que Bruguera atribueix al *Llibre dels fets* i la presència de trets lèxics occidentals, no explicables per situacions contextuals». Aquesta afirmació em resulta poc clara. En aquella introducció no m'esmenten mai, fora de citar l'edició crítica: el que hi diuen, ho diuen sense referir-se per res a opinions meves. Això és ara, en l'article que comentem.

D'altra banda, i ja des d'ara, cal remarcar unes afirmacions de Ferrando, que em semblen poc precises, sobre la presumpta filiació dialectal dels mss. H i C que enterboleixen les seves consideracions. A la p. 513 diu que el ms. C té trets «predominants en el català occidental del s. XIV». A la p. 515: «Coromines... s'està referint, de fet, al ms. H, que, gràficament, és de mà oriental». A la p. 519: «H és, certament, una còpia oriental, però C no és de ,procedència occidental', ja que fou copiat i datat a Barcelona per un escriptor aragonès». A la p. 525: «H depèn d'un text occidental». A la p. 526: «Com ja s'ha dit, el ms. C no és occidental, sinó barceloní, i el seu copista, aragonès». A la p. 529: (parlant del ms. H) «l'elevat nombre d'indícis occidentals de tipus fonètic, morfològic i lèxic apunten cap a la dependència d'un text occidental». I més avall, al § 2: «El *Llibre dels fets* presenta una sèrie de trets gràfics i morfosintàctics, comuns, en diverses proporcions, a H i C, que en confirmen l'origen occidental». En resum, doncs, tant H com C, els fa orientals i occidentals gairebé a parts iguals. Fora que Ferrando no s'adonés prou bé que la seva manera d'expressar-se resulta almenys poc precisa, quan a vegades sembla dir dels còdexs que ,són' orientals o occidentals (en ells mateixos, per les seves característiques fonamentals) o bé que, siguin com siguin, en tot cas ,procedeixen', com a còpies, d'un original oriental o occidental.

4. *Pàg. 514, §1.* Sobre l'hàpax ,guilando / guiçado': «No hi ha cap raó per a suposar que l'original siga l'Intel·ligible ,guilando'». Realment. Ni tampoc n'hi ha cap per a suposar que ho sigui el ,guiçado' dels altres mss. Tots dos són rars i fins ara inexplicats. L'argument és una espasa de dos talls. D'altra banda, són molts els errors inexplicables que es donen entre els mss., sobretot respecte al ms. H (BRUGUERA, 1991, 18-21, § 17, 19-24). A la parella ,guilando / guiçado' podríem afegir, com a més sorprenents: «batut / bareyt, 25.35; roca / rota, 103.13; derrocada / de corrotada, 158.17; cales / falles, 159.16; formiga / formatge, 160.10; a l'alba / a laberade, 161.16». Potser se'n podrà treure més suc algun dia. De moment, vegeu el meu recent article *La ,roca' mallorquina de Jaume I*, en curs de publicació dins «Randa» (2002 = Miscel·lània Miquel Batllori).

5. *Pàg. 518, § 2.* Després de sintetitzar els trets lingüístics que jo donava (1991, I, 35-133) per a la caracterització oriental del ms. H, Ferrando subratlla el nombre d'arcaïsmes que jo presento, en gran part modernitzats al ms. C, sobretot per influx de la Cancelleria, mentre uns altres «comencen a esdevenir

dialectalismes». D'una banda, doncs, sembla que Ferrando, admetent també força arcaïsmes en el ms. H, hagi d'acceptar implícitament un major acostament d'aquest text al temps de Jaume I. D'una altra banda, reconeix que certs trets esdevenen dialectalismes després d'una fase d'arcaïsmes. Consideració que caldrà tenir ben present.

6. *Pàg. 518, darrer §, a.* Ben d'acord amb Ferrando que en qualsevol manuscrit «en la manera del possible, s'ha de diferenciar sempre la llengua original de la de la còpia, que és alterada conscientment o inconscientment pel copista». I és prou evident, comparant H amb C i els altres mss., que, a més de procedir d'originals poc o molt diferents, presenten notables divergències d'adaptació entre ells. Això sol ja ens relativitza l'aproximació que voldríem esperar de cada ms. al parlar del rei Jaume. Aquesta consideració, em sembla que ja l'he tinguda sempre en compte.

7. *Pàg. 519, § b.* D'acord que la procedència i la formació dels copistes pugui condicionar el color dialectal de cada còpia. Si podem acceptar que Celestí Des torrents era de parla oriental, aquest fet pot corroborar el possible color oriental del ms. H, malgrat les vacil·lacions de Ferrando sobre el seu caràcter oriental o occidental subratllades al paràgraf tercer.

Pel que fa a Juan de Barbastro, la seva filiació pot donar lloc a una doble consideració sobre el seu possible influx en el ms. C. Segons Ferrando, «per la seua condició de funcionari de la Cancelleria reial, devia tenir un bon coneixement del català cancelleresc i, gràcies als seus anys de residència a Barcelona, degué arribar a dominar també el parlar de la ciutat. [...] Juan de Barbastro difícilment podria haver introduït en la còpia de 1380 trets dialectals occidentals, i fins i tot extremoccidentals aliens al seu parlar nadiu i al de Barcelona. H és, certament, una còpia oriental, però C no és de 'procedència occidental', ja que fou copiat i datat a Barcelona per un escriptor aragonès». L'argument ja m'està bé. L'experiència sol confirmar que algú que aprèn a parlar una llengua estrangera, sobretot si té una certa cultura, procura de fer-ho al més acostat possible a allò que ell considera el nivell més comú, més acadèmic, més oficial. Però aleshores d'on provenen els trets occidentals de C que Ferrando també reconeix en altres llocs? Si el pòsit aragonès de Juan de Barbastro no podia traslluir-se en la seva còpia, llavors els seus occidentalismes haurien d'ésser de l'original? Tindríem, doncs, també una actitud de respecte a un text copiat? És ben acceptable.

8. *Pàg. 519, § c.* Observant les característiques materials i textuais i les possibles destinacions de cada ms., per determinar-ne també la valoració, Ferrando remarca que el ms. C té uns quants folis substituïts per còpies en paper del segle XVI. La diferència d'època d'aquests fulls s'ha de tenir en compte al moment d'avaluar-ne les variants textuais que presentin. Així, subratlla que el mot ,barcelles' de 15.10 en lloc de ,kafizes' de H s'explica perquè apareix en aquesta part afegida al segle XVI, procedent probablement d'una còpia valenciana, tal com suggereixen les versions de D, E, V. Jo encara li faig presents altres variants pròpies tan sols de C, aparegudes en els trenta-cinc capítols que abasten els fulls supletoris del segle XVI; les morfològiques: ,atorgà / otorgué', 2.58; ,nostre /

nòstron', 3.2; ,gità's / gité's', 26.32; ,mudà's / mudé's', 26.46; les lèxiques: ,Tolçà / Tolosà' 8.2; ,mester / menester', 16.20; ,ab si quart de / ab si quatre', 26.21; ,pug / puygant', 26.41; i la vintena llarga d'errors de còpia recollits a BRUGUERA, 1991, 20, § 24. No crec que aquestes variants ens serveixin gaire per a situar dialectològicament ni tan sols els fulls del segle XVI.

9. Pàg. 520, § d. En aquest paràgraf Ferrando troba inobjetable que l'aspecte fonètic del predomini del tractament en ,ei / ey' del grup llatí -ACT- en el ms. H sigui una característica d'arcaisme d'aquest ms. Però, en canvi, a la pàg. 522, 3.2 b diu: «Si, en el català i el balear, la reducció del diftong de ,-eit' a ,-et', ja iniciada a primeries del segle XIII, predomina al XIV, l'alt percentatge de casos (93 %) en què apareix a H el resultat ,ey / ei' podria expressar, efectivament, un respecte ,envers un text antic', però és més probable que reflectís un text occidental de la primera meitat del XIV, on, en general, continuava pronunciant-se així, com encara es fa al Pallars i a la Ribagorça»; i reitera la idea a la pàg. 529, 2. Per què hauria d'ésser més probable que aquest tret fonètic reflectís un text occidental de la primera meitat del XIV, si un text bàsic anterior al ms. H, per raó de la seva mateixa antiguitat, podia reflectir també un estadi de llengua més arcaic, no modificat per la parla oriental de Celestí Destorrents? Arcaisme, doncs, o bé occidentalisme?

10. Pàg. 521, § 2. Naturalment, el ms. H té errors (BRUGUERA, 1991, 21, § 25; 25, § 27) i algunes vegades C té lliçons millors a les quals convé recórrer. Però això no treu que, malgrat tot, H en tingui menys i de menys gruix que C i, per aquest motiu, pugui ésser preferible en general. No crec que inviti a canviar aquesta opinió el fet d'admetre la hipòtesi de Ferrando que els errors de H puguin ser atribuïbles a Celestí Destorrents o al còdex que copiava. Siguí qui en sigui el culpable, els errors hi són, en un lloc i un altre. Ja hem parlat abans de ,guilando / guicado'. Ara Ferrando hi afegeix amb el mateix argument simplista el doblet de l'hàpax ,sarces / treces', 202.15.

Segons ell, «no hi ha cap evidència que ,sarces' siga l'original. [...] Tot sembla que es tracta d'un error de lectura de Destorrents, atesa la proximitat paleogràfica entre tots dos mots, la unanimitat de tots els altres mss. per ,treces' i la inexistència de documentació medieval de ,sarces', si bé constatem un sospitós ,sarçal', però ja cap al 1400, a Antoni Canals» (521). En primer lloc, «proximitat paleogràfica entre tots dos mots»? Ja n'hi ha de similituds gràfiques en paleografia que han induït a confusions. Però, mirem-nos bé ,sarces' i ,treces': malgrat la ,s' gòtica afuada que podia evocar una ,t', no és tan fàcil de confondre ,ar' amb ,re', ni jugant amb metàtesi. D'altra banda, aquesta suposició implicaria que ,treces' fos l'original (tria unànime de CDENV), atesa la «inexistència de documentació medieval de ,sarces'». Manca de documentació de ,sarces'? M'estranya que Ferrando no tingui en compte la presència de ,sarces' al *Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321)* -el magnífic estudi del qual de M. Àngels Diéguez Seguí (2001, 405) ell no pot pas ignorar—, on apareix també l'altre conflictiu ,sas'. Em resulta, a més, sorprenent que Celestí Destorrents pogués tenir al davant un ,estrany treces' i el confongués ,paleogràficament'

amb un ,indocumentat sarces'. D'on el podria treure, si no existia al seu temps i precisament amb un sentit tan adient? Però, evidentment, existia. L'estudi de M. A. Diéguez (2001, 405) ens informa que «el mot sols estava documentat en la *Crònica* de Jaume I, on apareix una vegada [...] no és estrany que el mot també s'aplicàs a abraçadores i collars, com en l'exemple, o el derivat ,sarçal collar' en Canals» (testimoni que, d'altra banda, Ferrando reporta). Així, doncs, entre ,sarces' i ,treces', quin podia ésser més antic? Entre Destorrents i Barbastro, qui no entenia a qui? Continuo pensant que cap dels dos no podia ignorar el valor de cada mot, altrament pràcticament sinònims, sinó que —com ja insinuava (1999, 166)— tot i essent ,sarces' més antic i conegut entre els moros, possiblement ,treça' s'havia fet més corrent que ,sarça' a l'època més tardana del ms. C i companyia.

11. *Pàg. 521, § a.* Sobre el doblet ,secans / sas', 187.12, 201.3, Ferrando insisteix a desvalorar la meua argumentació dient simplement que la cosa és al revés i amb alguna contradicció. Per a ell el fet que el ms. H tingui els dos mots en dos contextos a poca distància entre ells no vol dir res. «Ben al contrari, a la vista de C i de l'absència de documentació històrica, sembla prou evident que (,secans') es tracta d'un mot inventat». ,Secans', un mot inventat per Destorrents? No té en compte Ferrando l'opinió de Coromines (*DECat*, VII, 725, s. v. *sec*), que jo ja citava (BRUGUERA, 1999, 160), segons la qual ,secà' «en sentit propi és usual a totes les terres catalanes, si bé és més propi del valencià l'aplicació individual a un camp secà»? Tan aberrant és de suposar que un mot antiquíssim i, sí, vivíssim en terres nord-occidentals (fins de contacte aragonès) hagués pogut esdevenir menys usual (com apunta Coromines) i en un moment donat Destorrents l'hagués substituït per un sinònim com ,secans'? Ferrando continua: «Possiblement, la lliçó ,pas' als mss. DEV s'explica també per la mateixa raó que Destorrents la interpreta ,secans', tot i que el mot no era desconegut a les comarques centrals del País Valencià, ja que apareix citat, al 1300, al *Llibre de Cort de Justícia*, de la ciutat de València» (esmentat, hi afegeixo jo, per Diéguez, 2001, 405). Llavors, la substitució de ,sas' per ,secans' en el ms. H, «no sembla avalar una intenció de precisar un mot en cada context», però, en canvi, la substitució de ,sas' per ,pas' en els altres mss., sí, és perfectament comprensible... (recordo de passada que el ms. N, com el C, té també ,sas'). Resulta que en substituir ,sas' per ,secans', Destorrents no devia tenir «una intenció de precisar un mot en cada context», però, en canvi, els textos de DEV, sí? Per quina mena de lògica? El que a mi continua intrigant-me és que en el ms. H aparegui la frase (estrictament) ,E nós anam pel secans' enquibida i vistement encorbada i atapeïda al damunt d'una raspadura, i que justament sigui aquest indret on es produeix el canvi de mot conflictiu. Curiosament, si en l'espai d'aquella frase hi hagués hagut ,sas' en lloc de ,secans', tots els mots haurien quedat harmònicament repartits com la resta de les línies. Què va passar?

12. *Pàg. 522 b.* Sobre la doble variant ,espantà's / emparà's', 171.7, jo ja admetia que la lliçó de H no era la més adient al context, però podia tenir un sentit, ni que fos paradoxal. De tota manera la versió de Marsili no es pot potenciar

gaire contra H, perquè, com ja remarcava, és ambigua. La frase ,Et admisit' es podria referir, com a subjecte, tant a Bernat Guillem com al rei. Si subratllava aquest cas era, com en el de ,secans / sas', perquè en H el mot també apareix corregit i atapeït dins la línia corresponent. Per què ho va fer el copista? En tot cas, la doble possibilitat ,espantà's / emparà's' no és gens pertinent per a consideracions dialectològiques o cronològiques sobre els mots.

13. *Pàg. 522, § c.* En el doblet ,xapsir / samit' Ferrando torna a sentir-se incòmode davant d'un hàpax de H enfront de la unanimitat dels altres mss. en una altra lliçó. Però, si tant Coromines com Moll no hi fan escarafalls com a impossible, per què no en podem admetre nosaltres la possibilitat, si, a més, aquí ens trobem, com ja indicava (1999, 177), en un cas tan semblant al doblet ,secans / sas'? Si ,xapsir' i ,samit' apareixen en contextos idèntics, no es podia adonar Destorrents que feia dues tries? Ara, per què?

14. *Pàg. 522, § d.* Sembla prou clar, com sempre he reconegut, que ,trebeyl' és un aragonèsisme. I és ben versemblant que el mot es trobés ja als textos més primitius, bases dels mss. H i C. I també és raonable que H catalanitzés el mot, mentre que C, d'autor aragonès, conservés la forma més original. Aquest cas fóra una excepció a la catalanitat oriental que Ferrando atribueix a vegades decididament al manuscrit de Juan de Barbastro.

15. *Pàg. 522, 3.2 a.* Ferrando considera que els noranta-quatre casos d'ús de grafia ,ix' de la fricativa palatal sorda en posició intervocàlica són contraris a la suposada parla oriental de Destorrents, el qual «difícilment podia imitar un hàbit gràfic i un tret fonètic inusitats en el català oriental de principis del segle XIV. En canvi, en el català occidental, aquell hàbit gràfic no era rar i el tret fonètic ja s'havia generalitzat». Per què subratlla els noranta-quatre casos ,occidentals' i no, en canvi, els dos-cents setanta-dos (més l'ús ,pàssim' de ,exir') de grafia ,x', ,oriental', que són més del triple? Per què no enfocar-ho al revés i remarcar una certa vacil·lació gràfica que pot revelar una primitiva pronunciació ,ix' més generalitzada que s'anà reduint fonèticament en la parla oriental?

16. *Pàg. 522, 3.2 b.* Sobre la major freqüència de la reducció del diftong ,eit' a ,et', si (d'acord amb Coromines mateix) admetem que la forma ,eit' és la més arcaica, tot i que després persisteixi només en català occidental, per què hem de presentar necessàriament la major freqüència de *eit* en H com un signe d'occidentalisme en comptes d'un signe d'arcaisme? Cal tenir present també, com ja remarcava (1991, 46, § 48 d), que els mss. del grup C, més tardans, presenten a vegades variants en ,e' de les formes en ,ei' de H, i moltes altres conserven les mateixes formes diftongades. I, si tantes formes en ,ei' de H són signe d'occidentalisme declarat, què hi fan les quaranta-tres formes en ,e'? Si Ferrando admet —tenint en compte el marc cronològic— que ,eit' pot ésser també un signe d'arcaisme, per què hem de fer prevaler necessàriament una opinió sobre una altra?

17. *Pàg. 523, § c.* La il·lusió occidentalista de Ferrando li fa llegir-me amb poca exactitud fins en un aspecte tan ,oriental' com la confusió gràfica entre ,a' i ,e' àtones. Diu que «encara que hi ha un bon nombre de casos de confusió de ,a' i

,e' àtones, com es pot esperar d'un copista oriental del segle XIV, la proporció dins el conjunt és, com reconeix Bruguera, ,minsa': ,Jaume', amb vint-i-dues ocurrences, contra ,Jacma', amb una; ,sempre', amb vuitanta-cinc, contra ,sempre', amb una, etc.» Jo no dic això, pres així fora de context. Aquesta afirmació, la faig referint-me a la confusió ,e / a' àtones «en posició final seguida de consonant», comentant el que en diu Coromines en general per al català d'abans del segle XV, on afirma que no es troben confusions ,a / e' en aquesta posició. Aleshores hi afegeixo que a la *Crònica*, malgrat d'ésser d'abans del XV, «la proporció de confusions ,a / e' és minsa, però, tanmateix, n'hi ha» (1991, 49, § 52, c; cf. 1999, 155, 2). Ferrando em fa generalitzar aquesta proporció ,dins el conjunt', quan precisament al començ del paràgraf sobre la distinció ,e / a' àtones (1991, 48, § 52) ja dic: «En el nostre text es dona abundantament la confusió gràfica entre ,e' i ,a' àtones, reveladora de la neutralització d'aquests dos fonemes, consumada ja des de molt aviat».

18. *Pàg. 523, § d.* Ferrando té raó de dir que la mutació en ,i' de la ,e' pretònica en contacte amb consonant palatal, com a tret acusat del rossellonès actual, ens ajuda ben poc a caracteritzar dialectològicament un text com el ms. H, que ningú no gosaria d'adscriure a aquell parlar. Ens hi ajudaria, en tot cas, una mica més de lluny, en tant que el rossellonès també és una parla oriental. Però, si aquest fenomen és també un tret documentat en català nord-occidental medieval, persistent també fins avui, aleshores em sembla que seria un tret no gaire específic, pel fet de ser compartit pels dos grups dialectals. De tota manera, val a dir que jo esmentava aquest tret fonètic sense subratllar-lo com a característica dialectològica pertinent del text de la *Crònica*. Amb tot, observem que al ms. H tenim dos-cents quaranta-nou casos de mots amb ,e' per seixanta-set amb ,i'. Si la mutació en ,i' és signe d'occidentalisme són gairebé el quàdruple els casos amb ,e'. Em sembla, doncs, que tenim aquí un indicati més de la vacil·lació medieval d'un fenomen que més endavant podrà ser determinant dialectològicament.

19. *Pàg. 525, § 2.* Ferrando limita aquí a tres els trets que, segons ell «deixen entreveure prou clarament l'occidentalitat de la llengua del *Llibre dels fets*, mentre que la resta no permet traure'n conclusions dialectològiques en cap sentit». Els trets determinants són: ,ix / x, eit / et, e / i'. No sé si he reeixit a demostrar-ne la poca força de la seva argumentació. Amb tot, i malgrat de reduir a tres els trets dialectològicament determinants, conclou decididament que «H depèn d'un text occidental». És massa agosarat d'afirmar que una tal conclusió no es dedueix de tals premisses?

20. *Pàg. 526. a)* Si Ferrando creu que «de les 17 ,formes occidentals' de CDENV {arch de Sent Joan, corell, desunflada, dimarts, espesura, foya, mamprès, marjal, mate, mitat, muntar, oroneta, partiscats, sas, serviscats, trebello, xichs} que jo suposo que no són comunes ,a tot el domini del català antic', una gran part són també arcaïsmes més o menys generalitzats», ,pro me facit', perquè llavors encara em redueix el nombre d'occidentalismes possibles.

b) Semblantment, si «dels 10 ,dialectalismes' occidentals de H {albíxera, arena, aydar, bístia, dos, huy, muntar, riquea, sas, secans} una gran part són

també arcaïsmes de tot el domini lingüístic i, en tot cas, la ‚possibilitat migratòria‘ no és raó suficient per a justificar-ne la presència al *Llibre dels fets*», també ‚pro me facit‘, per la mateixa raó de reduir-ne el nombre d’occidentalismes possibles i considerar-los simplement arcaïsmes.

c) Afirma rotundament que «com ja s’ha dit, el ms. C no és occidental, sinó barceloní i el copista, aragonès». Ja he parlat abans de les contradiccions sobre aquesta filiació dialectal de C. Recordo ara, a més, que a l’edició popular del *Llibre dels fets* (FERRANDO-ESCARTÍ, 1995, 17-18) deia que C era més important, precisament per occidentalista.

21. *Pàg. 526, § 5.* Aquí sí, que estic d’acord amb les afirmacions de Ferrando sobre la dificultat «de determinar els dialectalismes a l’època de redacció del *Llibre dels fets*», amb la seva distinció de dialectalismes absoluts i dialectalismes relatius, amb la necessitat de relativitzar les dades, «ja que ben sovint s’ha d’entendre el dialectalisme de l’època simplement com a tendència cap a la preferència d’un mot o d’una variant formal en una determinada zona». Em sembla que aquest ha estat també sempre el meu enfocament del problema. El que potser no he aconseguit del tot ha estat de poder precisar, com Ferrando legítimament voldria, el grau de dialectalisme absolut o relatiu de cada mot qüestionat i en cada còdex, i quins devien ésser els dialectalismes originaris del *Llibre dels fets*. Cada mot sempre pot ser objecte d’estudi més aprofundit en diversos aspectes. Però hom no ho pot fer tot.

22. *Pàg. 526, final - pàg. 529.* Ferrando intenta de classificar els dialectalismes basant-se en les meves llistes i afegint-n’hi d’altres de possibles segons ell. Hi faré alguns comentaris.

Afegeix, com a dialectalisme absolut de H, ‚trehudament‘. N’afirma, sense donar-ne raons, que no té res a veure amb ‚trehut‘ o ‚trahut = tribut‘, sinó amb l’aragonès ‚trehudo = agosarat‘. A part de no considerar el que en dic en una altra ocasió (BRUGUERA, 1999, 44), tampoc no té en compte, sembla, l’opinió de Coromines (*DECat*, VIII, 827 b, 52, s. v. *tribut*), que relaciona l’aragonès ‚trehudo‘ amb el llatí ‚tributum‘. El que, crec, resta sense aclarir, entre tots tres, és el significat precís del nostre ‚trehudament‘, sigui quina sigui la seva etimologia.

Un altre dialectalisme absolut de H i C afegit és ‚lo pols‘, en masculí. Sembla que Ferrando també prefereix d’eludir el que jo en deia en una altra ocasió (BRUGUERA, 1999, 38), on, a més de recollir l’opinió de Coromines i de Veny sobre el caràcter arcaic en català medieval del gènere masculí de ‚pols‘, apuntava també un possible influx occità.

Malgrat el relativisme que poc abans admetia per a la consideració dels dialectalismes, absoluts o relatius, Ferrando continua adduint una sèrie de fenòmens que, adés per a un còdex, adés per a un altre, presenta com a occidentalismes:

a) «El caràcter extremoccidental del *Llibre dels fets* és confirmat per un conjunt de variants formals afins a l’aragonès», tals com els mots amb presència del grup consonàntic ‚-nd-‘. Però és un tret afí a l’aragonès i a l’occità (llevat el gascò), tan comú també en tants autors medievals, que inclina a fer pensar més aviat en arcaïsmes també genuïnament catalans (BRUGUERA, 1999, 22-23).

b) El mot ,servici', forma predominant enfront de ,servey', és més aviat un llatínisme que un occidentalisme, usat fins i tot per Lull (BRUGUERA, 1999, 156).

c) El verb ,defendre', en oposició al més predominant després ,defensar', malgrat que hagi pogut perdurar més en català occidental, no es pot considerar un occidentalisme. En tot cas —i a desgrat del mateix Coromines— és molt corrent a tots els autors medievals (a la *Crònica*, únic), no pas necessàriament occidentals. N'hi ha prou de fer una ullada a l'Alcover-Moll: Lull, Muntaner, Metge, Jordi de Sant Jordi, *Curial*, Eiximenis, *Tirant*, etc.

d) La no-palatalització de ,-nn-' [,engan, enganar'] és corrent en lleidatà. Però ,enganar' és també bastant general en català antic i conservat a les Balears (BRUGUERA, 1991, 40, § 42).

e) La potenciació provadora de l'ús a la *Crònica* dels possessius altres que ,llur' (un 3,7%) com a occidentalisme, amb l'única referència a l'opinió de Ferran Soldevila, és un dels casos on l'argumentació de Ferrando sembla prescindir més de les raons contràries. Així, doncs, no té cap valor que aquest ús aparegui ja de molt antic en català, com ho demostren tants textos i els testimonis i les opinions de Fabra, Badia i Coromines? (BRUGUERA, 1991, 61, § 64 d).

f) Que les moltes alternances dels articles personals ,En / Don, Don / En' davant noms d'origen català i aragonès no tenen «una explicació satisfactòria», ho deia jo (BRUGUERA, 1999, 22, 6) tenint en compte que l'un o l'altre tractament solien donar-se, en principi, a catalans o castellans, però a vegades un català tenia un ,Don' i un aragonès o castellà també podia tenir un ,En'. Però l'ús del tractament ,Don' fou molt corrent en català antic i no sempre per mer influx aragonès ni occidental. Ho explica prou àmpliament Coromines (*DECat*, III, 178-179, s. v. *dona*), tot i que acabi dient: «La conclusió em sembla que ha de ser que realment l'ús de ,don' davant un nom de persona fou un fet d'influència aragonesa, i que tanmateix en certs casos fou a manera d'empelt d'una vida essencialment forastera, però damunt un tany nostre: el record de l'ús antiquat de ,don = dominus' amb diferents papers en català, ja caduc des de c. 1300, però encara recordat una mica, i que li permeté de mantenir-se en lloc del castissísim ,En, Na', sempre molt més pol·lent en la nostra llengua». En altres mots, crec, si el ,Don' pot atribuir-se inicialment a un influx aragonès, aquest és un fenomen general de llengua, no de la llengua dels còdexs del *Llibre dels fets*.

g) Repetint el que diu a la pàg. 519, Ferrando considera difícil d'admetre que Barbastro hagués incorporat a la seva còpia variants inusitades en català oriental, «si no fossen els del còdex de l'Arxiu reial que copiava». Amb aquests mots concedeix un respecte particular al copista per un text anterior, sense que hi pogués tenir cap pes la seva estirp aragonesa, ni tan sols en alguns aragonesismes com ,trebello' i ,trehudament'. Un respecte textual que, en altres llocs, no concedeix a Destorrents.

h) Segons Ferrando, jo reconec ,de bon grat' el ,caràcter lèxicament occidental' del *Llibre dels fets*, «reforçat —també segons ell— per la presència d'un bon nombre d'aragonesismes i d'arabismes». En primer lloc, reconèixer una trente-

na de mots com a occidentals, i en una bona majoria especialment valencians (BRUGUERA, 1999, 178), reduïts a la meitat pel fet de trobar-se els altres també en molts textos de tot el domini català, no vol dir reconèixer el ,caràcter lèxicament occidental' de tot el *Llibre dels fets*. En segon lloc, els aragonesismes que hi afegeix, i que ja vaig sospesar ben detalladament (BRUGUERA, 1999, 30-35), no reforcen el caràcter lèxicament occidental de tot el *Llibre dels fets*; simplement n'hi trobem una vintena, que, d'altra banda —com subratllava—, són condicionats a la *Crònica* —llevat d'alguna rara excepció— per uns interlocutors o uns ambients de parla aragonesa o castellana. En tercer lloc, els arabismes que surten a la *Crònica*, i en tots els mss., han d'ésser signe d'occidentalisme i, encara més, de valencianisme? Parlant de la conquesta de València i de tot el que s'hi podia relacionar, amb quins mots havien d'expressar el que signifiquen tots aquells arabismes, nascuts naturalment en terres valencianes? No hi ha aquí, amagadeta, una mena de petició de principi?

i) Malgrat tot, tant H com C «comparteixen la presència de petges clares d'occidentalitat». I això no corrobora precisament la relativitat dels occidentalismes en un ms. o un altre? «En conseqüència, els trets orientals de H s'han d'atribuir a Celestí Destorrents». La veritat, no segueixo aquesta lògica. Passant per damunt de la ,pars major' de trets orientals del ms. H, aquesta resulta que no en pot ,minorem trahere partem', i els pocs trets lexicals orientals de H són intencionats de Destorrents per defugir els equivalents occidentals que s'havien de trobar necessàriament en un original occidental [breçol per bres, dimars per dimarts, oreneta per oroneta, vuy per huy, etc.]. En canvi, a C no li hauria calgut occidentalitzar certs mots...

23. Pàg. 529. a) D'altra banda, el que Ferrando acaba de dir ho reafirma a la seva primera conclusió general, llevat que aquí considera atribuïbles a Destorrents, no sols els trets lèxics orientals de H, sinó també els fonètics i recalca que «l'elevat nombre d'indícis occidentals de tipus fonètic, morfològic i lèxic apunten cap a la dependència d'un text occidental». Més rotund no pot ésser: el ms. H és totalment occidental amb algun tret fonètic i lèxic escapat de Destorrents.

b) «Els trets gràfics i morfosintàctics, comuns, en diverses proporcions, a H i C en confirmen l'origen occidental». Anteriorment ha reconegut, particularment pel que fa al diftong ,-eit', que aquests trets poden ser també signe d'arcaisme. Per què, doncs, una vegada més, ha de potenciar necessàriament com a dialectalismes fenòmens que també poden ésser vacil·lacions normals de caràcter evolutiu de la llengua? Justament, a continuació ell mateix sembla que, pendularment, accepti aquesta possibilitat evolutiva en exemples de lèxic, dient que es tracta «també de variants formals com ,corell' o ,oroneta', que han conservat allà (a terres de ponent) les formes més antigues, mentre que en la resta del català occidental han evolucionat, ja des del segle XIV, a d'altres formes, com ,cairell' o ,aurineta', més d'acord amb la resta del català del Principat (així, Bernat Metge ja utilitza ,oreneta')».

c) Reasumint el que diu a les pàgines 519 i 528, Ferrando descarta que Barbastro hagués substituït en C uns orientalismes [breçol, dimars, vuy...] per uns

occidentalismes [breç, dimarts, huy...], que ell desconeixia. Però si el copista era precisament aragonès, per què els havia de desconèixer? Si, a més, essent funcionari cancelleresc, havia de subjectar-se a les modalitats més orientals de la cúria, aleshores d'on surten aquells canvis? No hem quedat, segons Ferrando, que «H és, certament, una còpia oriental, però C no és de procedència occidental, ja que fou copiat i datat a Barcelona per un escrivà aragonès»? (p. 519 b, final). O no: seria que el text que Barbastro copiava ja tenia occidentalismes, que ell va respectar, essent així que, com deia poc abans, «els trets comuns a H i C en confirmen l'origen ,occidental'»? En què quedem, doncs?

d) Com diu Ferrando, a més dels possibles aragonesismes i el poliglòtisme (en algunes ocasions) o del tipus de cultura que respira la *Crònica*, les seves possibles opcions lingüístiques occidentals poden reflectir també el tipus de català que Jaume I va aprendre en la seva joventut a terres de ponent. Però una cosa és la modalitat catalana que pogué parlar el rei i una altra la naturalesa lingüística dels còdexs del seu llibre.

En resum, aquesta lectura atenta de l'estudi d'Antoni Ferrando per a mi revela una visió, per no dir una posició, excessivament panoccidentalista de la possible filiació dialectal del *Llibre dels fets* de Jaume I, per provar-ne millor, al capdavant, l'autoria reial. Una mica em fa pensar en la visió paneclesiàstica de la redacció del *Llibre* que manifestà Jaume Riera (1982), llavors, al contrari, per negar-ne precisament l'autoria de Jaume I, tesi que jo ja havia refusat, a més d'autors més autoritzats com Riquer i Burns (BRUGUERA, 1999, 80-82), i que darrerament ha estat ja, crec, definitivament desmuntada per Josep M. Pujol (2001).

La reconsideració de les meves opinions a què m'ha obligat gràtament el seriós estudi analític i crític de Ferrando encara m'ha fet convèncer més de la relativitat dels occidentalismes del *Llibre* del rei Jaume. Dic relativitat, no impossibilitat. Perquè, com diuen de les ,meigues' gallegues, d'haver-n'hi, n'hi ha. Però reduïts a mostres lèxiques. Continuo resistint-me a admetre, si no és almenys amb molts dubtes, els possibles occidentalismes de caràcter fonètic o morfosintàctic. El mateix Ferrando no deixa també d'admetre en el fons la possibilitat que certs presumptes trets occidentals [ix / x, ei / e, e / i] (p. 518, 522, 523, 526) siguin indicis de la tendència evolutiva de la llengua, arribada a terme en un dialecte i aturada en un altre: «Sempre s'hauran de relativitzar les dades, ja que ben sovint s'ha d'entendre el dialectalisme de l'època simplement com a tendència cap a la preferència d'un mot o d'una variant formal en una determinada zona» (p. 526).

Ni més ni menys el que ja pensava jo encara més explícitament a 1999, 178, sobre la dialèctica en molts casos entre arcaisme i dialectalisme, basant-me, a més, en l'autoritat de Joan Veny (1986), de qui em plau ara de retreure uns mots ben il·luminadors: «Com ha dit algú, un text escrit no és mai un text dialectal» (p. 149, § 182) i «les obres literàries posteriors al segle XIII resten més subjectes a una norma literària, a una pauta de llengua escrita, i només esporàdicament deixen traspuar particularitats regionals» (p. 153, § 187).

Per aquesta raó, i sobretot per als possibles dialectalismes lexicals, podem admetre sense gaires escarafalls que tant el còdex H com el C i companys pu-

guin compartir mots que, almenys ara, podem considerar dialectals, però sense poder afirmar rotundament si ho eren en H o en C o en tots dos. És clar que la freqüència o repetició d'un presumpte dialectalisme en un text o un altre, com la seva exclusivitat d'aparició, pot corroborar-ne la seva suposada identitat. Però ja hem pogut veure que alguns mots saltironen d'un lloc a un altre com moixons belluguets i ens deixen una mica perplexos; perquè, si uns trets lingüístics del segle XIII poden ser «dialectalismes-arcaïsmes des de l'òptica del segle XX, no seran dialectalismes, si aquestes formes reapareixen coetàniament a tot el —o a la major part del— territori català» (VENY, 1986, 151, § 185).

Per això, si no podem esgrimir arguments prou sòlids per a decidir si certs mots són o no dialectalismes en un còdex o en un altre, fins a quin punt els podem atribuir a un altre text o arquetip anterior, base de les respectives còpies de H i de C amb els altres mss.? Si un ms. té més presumptes occidentalismes, l'hem de considerar per això més pròxim a l'hipotètic original, perquè donem per inobjectable que la parla del rei Jaume havia de ser occidental a conseqüència dels seus anys d'infantesa en terres de ponent?

No deixa de ser possible que Jaume I hagués parlat de jovenet un català més occidental, si admetiem ja ben delimitat un català oriental i un català occidental al primer quart del segle XIII. Però més aviat cal reconèixer que en aquesta època el català encara era poc diferenciat. Així i tot, malgrat de no tenir cap cinta magnetofònica del rei, no és aberrant de suposar que hagués pogut dictar el seu llibre en la seva parla jovenívola, encara no alterada quan ho feia, i n'hagués resultat un arquetip occidental. Si mai descobrim aquest possible primer original, amb la seguretat que ho sigui —ai las!—, podem aventurar més afirmacions sobre la naturalesa de la parla de l'època i del Conqueridor.

Però, de moment, només en tenim còpies i aquestes no es poden escapar a l'influx, en un sentit o un altre, dels copistes, als quals, per molt cultes que fossin, difícilment els podem concedir el mateix nivell de rigor i d'objectivitat científica que ara exigim a un filòleg. Per això és possible que a vegades fossin respectuosos per l'original que copiaven i a vegades es deixessin endur, conscientment o inconscientment, per la bona voluntat d'aclarir o esmenar formes que consideraven errònies o poc entenedores per als seus futurs lectors. Això, d'altra banda, en crítica textual són les beceroles. Per això també fóra admissible que un text inicialment més occidental pogués ésser orientaltzat pel possible barceloní Celestí Destorrents al ms. H, i també al ms. C per l'aragonès Juan de Barbastro, professionalment adaptat a la parla dominant a la cancelleria barcelonina. En un i un altre còdex, però, haurien pogut quedar desigualment repartides restes de caràcter occidental, d'altra banda no sentides gaire importants pels dos amanuenses o flotants com a comunes en els ambients respectius.

Amb tot, fos quina fos la parla de l'arquetip del *Llibre* de Jaume I, els trets lingüístics de cada còdex no crec que siguin prou decisius per a assegurar el grau d'occidentalitat de cada un. Potser en podem tornar a parlar, si algun estudiós ens hi aporta nous arguments, que siguin, però, realment nous. Si no, no m'hi apunto.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Jordi BRUGUERA (1991): *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Vol. I: Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral; vol. II: Text i glossari, «Els nostres clàssics», Col·lecció B, 10-11, Barcelona, Editorial Barcino.
- Jordi BRUGUERA (1999): *El vocabulari del Llibre dels fets del rei En Jaume*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DECat = Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions Curial, 10 vols., 1980-2001.
- Antoni FERRANDO, i ESCARTÍ, Vicent Josep (1995): *Llibre dels fets de Jaume I*, Introducció, transcripció i actualització a cura de, Catarroja-Barcelona, Editorial Afers.
- Antoni FERRANDO, (2001): *Aproximació dialectològica al Llibre dels fets de Jaume I*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 511-531.
- Maria Àngels DIÉGUEZ SEGUÍ, (2001): *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Estudi lingüístic*, Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Josep M. PUJOL, (2001): *¿Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el rei En Jaume*, dins «Estudis Romànics», XXIII (2001), 147-172.
- Jaume RIERA, (1982): *La personalitat eclesiàstica del redactor del «Llibre dels fets»*, dins *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón: Jaime I y su época*, Vol. III-V, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, p. 575-589.
- Joan VENY, (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.